

Luther, Hitler en de joden

Historisch vergelijkend onderzoek naar de anti-joodse argumenten in
Von den Juden und ihren Lügen en *Mein Kampf*

Shannen Verhagen
3915352
s.verhagen@students.uu.nl

Bachelor scriptie
18 april 2016
Dr. A.J. van den Hoven van Genderen

Abstract

In dit paper wordt een historisch vergelijkend onderzoek gedaan naar het werk van Maarten Luther, *Von den Juden und ihren Lügen*, en Adolf Hitler, *Mein Kampf*. Deze werken hebben een sterk anti-joods karakter. Beide werken worden vergeleken aan de hand van de theorie van *Othering*. Door *Von den Juden und ihren Lügen* van Maarten Luther te vergelijken met *Mein Kampf* van Adolf Hitler, wordt er kennis verzameld en een beter begrip gevormd van beide werken en auteurs. Tevens worden er nieuwe inzichten gegeven in de mogelijke overeenkomsten en verschillen tussen de werken en de lange en diepgewortelde anti-joodse traditie.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding	5
Hoofdstuk 2: Afbakening, methode, theoretisch kader en historisch vergelijkend onderzoek	7
2.1 Afbakening	7
2.1.1. Anti-joodse argumenten	7
2.1.2. Maarten Luther en <i>Von den Juden und ihren Lügen</i>	8
2.1.3. Adolf Hitler en <i>Mein Kampf</i>	9
2.2 Methode	9
2.3 Theoretische kader: <i>Othering</i>	10
2.4 Historisch vergelijkend onderzoek	12
Hoofdstuk 3: Maarten Luther	14
3.1 Context anti-joodse uitingen	14
3.2 Anti-joods gedachtegoed Maarten Luther	15
3.3 Analyse	17
Hoofdstuk 4: Adolf Hitler	22
4.1 Context anti-joodse uitingen	22
4.2 Anti-joods gedachtegoed bij Adolf Hitler	23
4.3 Analyse	25
Hoofdstuk 5: Vergelijkende analyse	29
Hoofdstuk 6: Conclusie	32
Hoofdstuk 7: Literatuurlijst	34

‘Darum, wo du einen rechten Juden siehst, magst du mit gutem Gewissen ein Kreuz für dich schlagen und frei und sicher sprechen: Da geht ein leibhaftiger Teufel.’

Marten Luther

*Von den Juden und ihren Lügen*¹

‘Er ist und bleibt der typische Parasit, ein Schmarotzer, der wie ein schädlicher Bazillus sich immer mehr ausbreitet, sowie nur ein günstiger Nährboden dazu einlädt.’

Adolf Hitler

*Mein Kampf*²

¹ Martin Luther, *Von den Juden und ihren Lügen* (1543), in: *Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe* 53 (Weimar 1920) 1-678, aldaar 479.

² Adolf Hitler, *Mein Kampf: Zwei Bände in einem Band Ungekürzte Ausgabe* (München 1943) 334.

Hoofdstuk 1: Inleiding

Jodenhaat wordt sinds de Tweede Wereldoorlog door het grootste deel van de Westerse samenleving veroordeeld. Het veroordelen van verschillende anti-joodse uitingen is echter een vrij recent fenomeen. In de zestiende eeuw waren anti-joodse uitingen geen uitzondering. Maarten Luther was, naast een belangrijk persoon in de protestantse reformatie, ook een fanatiek anti-joodse schrijver. Dit beeld, 'Luther de jodenhater', is voor velen onbekend. In 1543 schreef Luther het beruchtste en meest radicale werk van zijn anti-joodse geschriften: *Von den Juden und ihren Lügen*.³ Zijn antipathie tegen de joden is een integraal onderdeel van zijn werk en ideeën.⁴ Een andere zeer bekende anti-joodse schrijver is Adolf Hitler. Als leider van de NSDAP groeide hij uit tot de *Führer* van het Nationaalsocialistische Duitsland. Hitler schreef het bekendste anti-joodse werk van de twintigste eeuw, en gezien het verloop van de geschiedenis, misschien wel allertijden. Hitler heeft met zijn *Mein Kampf* aan de basis gestaan van de dood van miljoenen mensen.⁵

In deze scriptie wordt onderzocht welke anti-joodse argumenten Maarten Luther aanhaalt in het werk *Von den Juden und ihren Lügen* (1543) en welke anti-joodse argumenten Adolf Hitler aanhaalt in *Mein Kampf* (1924-1927). De argumenten van beide auteurs worden vervolgens met elkaar vergeleken aan de hand van de theorie van *othering*.⁶ In hoofdstuk twee worden de afbakening, methode en theorie van de hoofdvraag nader toegelicht. De hoofdvraag heeft betrekking op de historische vergelijking van de anti-joodse ideeën en uitingen van Maarten Luther en Adolf Hitler. Historische vergelijkingen zijn echter niet onomstreden, waardoor er in hoofdstuk twee ook een paragraaf wordt besteed aan de mogelijke problematiek van dit soort vergelijkingen. De hoofdstukken drie en vier beslaan het anti-joodse gedachtegoed van beide mannen. Deze hoofdstukken zijn op dezelfde manier opgebouwd. Allereerst is de context waarin de werken zijn geschreven onderzocht, waardoor de ideeën en uitingen in de werken beter in de tijd geplaatst kunnen worden. Vervolgens worden de specifieke anti-joodse houdingen en ideeën van Luther en Hitler besproken, met het doel de werken beter te kunnen plaatsen binnen het anti-joodse gedachtegoed van beide individuen. Tot slot worden, met de kennis van de voorgaande paragrafen, een aantal anti-joodse argumenten geanalyseerd. Beide werken worden vervolgens met elkaar vergeleken met betrekking tot inhoudelijke argumentatie. Hiernaast worden zij getoetst aan de theorie van *othering*.

³ René Süß, *Luthers theologisch testament: Over de Joden en hun leugens* (Amsterdam 2006) 97.

⁴ Süß, *Luthers theologisch testament*, 16.

⁵ C. Caspar, 'Mein Kampf – A best seller', *Jewish Social Studies* 20 (1958) 1, 3-16 ,aldaar 3.

⁶ *Othering* is een proces waarbij wij onszelf vergelijken met anderen, als individu of als groep, en ons tegelijkertijd ook van hen distantiëren. In hoofdstuk 2 wordt deze theorie nader uiteengezet.

Zowel Luther als Hitler hadden een sterke antipathie tegen de joden. Luther wordt door deze overeenkomst vaak in verband gebracht met het Nationaalsocialisme. In veel onderzoeken wordt onderzocht in hoeverre de anti-joodse ideeën van Luther invloed hadden op het Nazisme in Duitsland. Ook zijn er analyses van alleen *Von den Juden und ihren Lügen* en *Mein Kampf* te vinden. Er is echter nog weinig onderzoek gedaan naar de overeenkomsten en verschillen tussen beide werken. Door *Von den Juden und ihren Lügen* en *Mein Kampf* met elkaar te vergelijken, wordt er een beter inhoudelijk begrip gevormd van beide werken. Tevens geeft deze analyse inzicht in de kracht van woorden. Luther en Hitler waren geen uitzonderingen in hun eigen tijd. Diepgewortelde ideeën vonden voornamelijk via het schrift hun weg in de samenleving. Anti-joodse uitingen worden vandaag de dag vrijwel door iedereen in West-Europa veroordeeld. We zien echter in de huidige samenleving sterke anti-moslim en anti-islam uitingen. Dit onderzoek heeft mede ten doel de samenleving bewust te maken van het feit dat woorden gevolgen hebben. Woorden zijn een machtsmiddel om groepen en individuen als minderwaardig aan te duiden.

Hoofdstuk 2: Afbakening, methode, theoretisch kader en historisch vergelijkend onderzoek

2.1 Afbakening

Het onderzoeksgebied dient voor de haalbaarheid van het onderzoek te worden ingeperkt. Een duidelijk gemotiveerde afbakening is namelijk essentieel voor het vervolg van het onderzoek.

2.1.1. Anti-joodse argumenten

In de hoofdvraag is de term anti-joodse argumenten opgenomen. Er waren echter ook alternatieve mogelijkheden voor handen, zoals anti-judaïsme of antisemitisme. Anti-judaïsme verwijst naar de negatieve houding van de christelijke wereld tegen het joodse geloof.⁷ De joodse religie, en daarmee ook de joods religieuze identiteit, worden niet geaccepteerd. Het anti-judaïsme is ontstaan doordat de vroege christenen hun eigen identiteit moesten vormen. De joodse religie werd beschouwd als de tegenhanger van het christendom, waardoor de antipathie jegens de joden werd versterkt.⁸

De term antisemitisme is een West-Europese uitvinding uit de negentiende eeuw. Het antisemitisme omvat meerdere facetten van vooroordelen en anti-joodse uitingen, zoals religieuze, raciale, economische, sociale en politieke vooroordelen en uitingen. In de loop van de geschiedenis zijn deze antisemitische vooroordelen steeds meer ingebed in de Westerse cultuur.⁹

De twintigste-eeuwse schrijfster Hannah Arendt beargumenteert kort na de oorlog dat het antisemitisme en het anti-judaïsme twee aparte theorieën zijn. Het antisemitisme is een relatief moderne raciale theorie waarbij de joden worden beschouwd als een ander ras. De joodse bevolking is niet gelijk aan de andere rassen en ze wordt vaak als minderwaardig aangeduid.¹⁰ De algemene term antisemitisme wordt ook sterk in verband gebracht met het specifieke Hitleriaanse antisemitisme. De term antisemitisme wordt dus, bewust en onbewust, gekoppeld aan Hitler, het nationaalsocialisme en de Holocaust.

Zowel de term anti-judaïsme als de term antisemitisme verwijzen naar een specifieke vijandigheid gericht tegen individuen en/of gemeenschappen die zich identificeren als joods. Het onderscheid dat Hannah Arendt tracht uiteen te zetten, is niet geheel onomstreden. Als je focust op de joden en erbij blijft dat de joodse karakteristieken altijd eenzelfde vijandigheid

⁷ Gavin I. Langmuir, *Towards a Definition of Antisemitism* (Los Angeles 1996) 4.

⁸ Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (Cleveland 1951).

⁹ William I. Brustein, *Roots of Hate: Antisemitism in Europe before the Holocaust* (Cambridge 2003) xii.

¹⁰ Arendt, *The Origins of Totalitarianism*.

hebben opgeroepen – ondanks alle veranderingen in de loop van de geschiedenis en alle veranderingen in de cultuur van de niet-joden – dan, zoals Bernard Lazare redeneerde, varieert de vijandigheid tegen de joden alleen in intensiteit, maar niet op het gebied van de oorzaak.¹¹ Als deze gedachtegang wordt gevolgd, dan is er dus weinig verschil tussen anti-judaïsme en antisemitisme. Als echter de karakteristieken van de niet-joden worden onderzocht en geconstateerd wordt dat er grote verschillen zijn – dus niet alleen in de intensiteit van de vijandigheid, maar ook in de oorzaken van de vijandigheid – dan moet het antisemitisme worden onderscheiden van het anti-judaïsme.¹²

Beide termen zijn een menselijke constructie, waardoor discussie over de definiëring altijd mogelijk zal zijn. Het antisemitisme is een soort paraplubegrip waar ook religieuze vijandigheid onder geschaard kan worden. Beide termen hebben betrekking op een antipathie tegen de joden, of anders gezegd, het zijn beide termen die staan voor jodenhaat. Het verschil in de definities en de discussie of beide termen hetzelfde betekenen of kunnen betekenen, maakt een neutrale term noodzakelijk: anti-joodse argumenten.

2.1.2. Maarten Luther en *Von den Juden und ihren Lügen*

Maarten Luther is vooral bekend vanwege zijn bijdrage aan de protestantse reformatie. Het beeld van ‘Luther de reformator’ is een ieder wel bekend, maar het beeld van ‘Luther de jodenhater’ is voor velen onbekend. Heiko Oberman noemt Luther enerzijds de ‘bold Reformer, the liberating theologian, the powerfully eloquent German’, en anderzijds de man ‘who wrote mainly about Jews,’ en ‘preached hatred.’¹³ In 1543 schreef Luther het beruchtste en meest radicale werk van zijn anti-joodse geschriften: *Von den Juden und ihren Lügen*.¹⁴ *Von den Juden und ihren Lügen* was echter geen ‘Fremdkörper’ in het werk van Luther. Zijn antipathie tegen de joden is een integraal onderdeel van zijn werk en ideeën.¹⁵ Ondanks het feit dat de ‘Judenfrage’ een integraal onderdeel is van het werk van Maarten Luther, is er weinig aandacht voor in werken over de theologie en biografieën over Luther.¹⁶

Luther was na de publicatie van zijn drie grote werken in 1520: *An den christlichen Adel deutsche Nation*, *Die babylonische Gefangenschaft der Kirche* en *Von der Freiheit eines Christenmenschen* de meest gelezen auteur, en tevens ook de meest invloedrijke auteur, op religieus gebied.¹⁷ De ideeën die Luther opperde in zijn smaadschrift uit 1543 werden dan ook

¹¹ Langmuir, *Towards a Definition of Antisemitism*, 5.

¹² Ibidem., 5-6.

¹³ Heiko A. Oberman, *The Roots of Antisemitism in the Age of Renaissance and Reformation* (Philadelphia 1984) 94.

¹⁴ Süß, *Luthers theologisch testament*, 97.

¹⁵ Ibidem, 16.

¹⁶ Ibidem, 77.

¹⁷ Ibidem, 122.

veel gelezen onder de bevolking. Om in moderne termen te spreken; Luther was een bestsellerauteur.

In 1543 schreef Luther drie werken gericht tegen de joden, waaronder dus ook *Von den Juden und ihren Lügen*. *Von den Juden und ihren Lügen* moet gerekend worden tot de klassieke teksten uit de christelijke anti-joodse traditie. Luther geeft in dit werk een compilatie van veel gebruikte anti-joodse argumenten.¹⁸ De erfenis van Maarten Luther is meerdere malen in verband gebracht met Adolf Hitler. Hij wordt ook weleens aangeduid als de wegbereider van Hitler.¹⁹

2.1.3. Adolf Hitler en *Mein Kampf*

Mein Kampf heeft eigenlijk geen echte introductie nodig. Zelfs als je het werk nog nooit hebt gelezen, weet je dat de ideeën die worden uiteengezet in het werk uiteindelijk in de praktijk werden gebracht. Hitler heeft met zijn *Mein Kampf* aan de basis gestaan van de dood van miljoenen mensen.²⁰ Met de kennis van nu mogen we *Mein Kampf* zeker een omstreden werk noemen.

Adolf Hitler schreef het bekendste anti-joodse werk van de twintigste eeuw, en gezien het verloop van de geschiedenis, misschien wel van allertijden. *Mein Kampf* werd een bestseller, waardoor het gedachtegoed van Hitler zijn weg vond in de maatschappij. *Mein Kampf* verkocht aanvankelijk niet goed. De verkoop was laag en kwam langzaam op gang. De prijs per deel, twaalf mark, was voor veel mensen te hoog. De eerste editie verkocht 10.000 kopieën.²¹ Pas na 1930 steeg de vraag naar het werk door het succes bij de verkiezing. Tot eind 1932 waren er ongeveer 228.000 boeken verkocht. In 1944 was er al een totale oplage van 12.450.000 exemplaren.²² De teller loopt echter nog altijd op. *Mein Kampf* is nu bijvoorbeeld populair in Afghanistan.²³

2.2 Methode

In dit onderzoek wordt er een vergelijkende analyse gemaakt tussen de werken *Von den Juden und ihren Lügen* en *Mein Kampf* aan de hand van de theorie van *othering*. Voor beide individuen is allereerst de brede anti-joodse context weergegeven, vervolgens worden hun

¹⁸ Süss, *Luthers theologisch testament*, 18.

¹⁹ Heiko A. Oberman, *Wortels van het antisemitisme Christenangst en Jodenramp in het tijdperk van Humanisme en Reformatie* (Kampen 1983) 62.

²⁰ C. Caspar, 'Mein Kampf – A best seller', 3.

²¹ Ibidem, 3.

²² Volker Ullrich, *Adolf Hitler Biografie: Opkomst* (Amsterdam 2013), 182.

²³ Natalie Righton, 'Hitlers Mein Kampf doet het (erg) goed in Afghanistan', *de Volkskrant*, (versie 24 mei 2011) <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2668/Buitenland/article/detail/2436501/2011/05/24/Hitlers-Mein-Kampf-doet-het-erg-goed-in-Afghanistan.dhtml> (18 februari 2016).

eigen anti-joodse ideeën uiteengezet. Met deze voorbereidende en inleidende kennis zijn er bij beide werken vier opvallende en centrale argumenten uitgelicht. De keuze voor deze argumenten is tot stand gekomen door mijn eigen inzichten, nadat ik beide werken had gelezen. Tevens is er gebruik gemaakt van verschillend secundair bronmateriaal. Voor kennis over Luther en *Von den Juden und ihren Lügen* zijn werken geraadpleegd van specialisten Heiko A. Oberman, Heinz Schilling, Michael A. Mullett en René Süss. In dit onderzoek is de een Duitse versie gebruikt, welke is terug te vinden in de 53e editie van de *D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe* (Weimar 1920), kort gezegd de *Weimarer Ausgabe*, op pagina 412 tot 552.²⁴ Tevens is er ook een Engelse vertaling van het werk geraadpleegd.²⁵ Voor het onderzoek naar Hitler zelf zijn specialisten als Volker Ullrich, Sebastian Haffner, Ralf Georg Reuth en Ian Kershaw geraadpleegd. In dit deel van het onderzoek is gebruik gemaakt van een originele Duitse versie. Er is gebruik gemaakt van de editie *Mein Kampf: Zwei Bände in einem Band Ungekürzte Ausgabe* uit 1943.²⁶ Ook bij *Mein Kampf* is een Engelse, maar ook een Nederlandse vertaling geraadpleegd.²⁷

Er zijn echter wel een aantal beperkingen aan dit onderzoek. Luther heeft meerdere werken geschreven over de joden, waarvan dit er slechts één is. In mijn analyse van *Mein Kampf* wordt alleen aandacht geschonken aan de anti-joodse argumenten, terwijl er veel meer te vinden is in het werk. Tevens worden er, vanwege tijd en ruimte, slechts een beperkt aantal anti-joodse argumenten uit beide werken besproken en vergeleken. Er zijn nog vele anderen argumenten te vinden en de passages waaruit gekozen kon worden waren talrijk. Beide analyses zijn echter op zichzelf gemaakt, met behulp van primair bronmateriaal, secundaire literatuur en eigen inzichten.

2.3 Theoretische kader: *Othering*

Het theoretisch kader dat wordt gehanteerd in deze scriptie is de theorie van *othering*. De term *othering* werd in 1985 voor het eerst systematisch gebruikt door G. C. Spivak. Spivak heeft zijn theorie gebaseerd op de dialectiek van Friedrich Hegel (1770-1831).²⁸ Hegel beargumenteerde dat als je een eigen identiteit wilt vaststellen het noodzakelijk is om je eigen

²⁴ Maarten Luther, *Von den Juden und ihren Lügen* (1543), in: *Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe* 53 (Weimar 1920) 412-552.

²⁵ Voor de Engelse vertaling is gebruik gemaakt van: Maarten Luther, *On the Jews and their Lies* (1543), vert. Martin H. Bertram (Philadelphia 1971).

²⁶ Adolf Hitler, *Mein Kampf: Zwei Bände in einem Band Ungekürzte Ausgabe* (München 1943). *Mein Kampf* bestaat uit twee delen. De gebruikte editie is gedrukt in 1943. Het eerste deel van *Mein Kampf* werd echter in juli 1925 uitgegeven en deel twee in december 1926.

²⁷ Voor de Engelse vertaling is gebruik gemaakt van: Adolf Hitler, *Mein Kampf* (1925/1926), vert. James Murphy (Londen 1939).

Voor de Nederlandse vertaling is gebruik gemaakt van: Adolf Hitler, *Mijn Kamp* (1925/1926), vert. Steven Barend (Amsterdam 1939).

²⁸ Michiel Leezenberg en Gerard de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam 2012) 150.

identiteit af te zetten tegenover de identiteit van een ander.²⁹ Deze ideeën van Hegel zijn niet alleen opgepakt door Spivak, maar ook door andere onderzoekers zoals Todorov en Lacan.

Om de wereld om ons heen te begrijpen, maken we gebruik van ons vermogen om indrukken te categoriseren, te typeren en te generaliseren.³⁰ Door deze categorisering, typering en generalisatie geven wij ook een mening en/of waardeoordeel aan deze individuen en groepen, wat zich uit zich in stereotyperingen. Door deze stereotypering blijft er een vereenvoudigd, simplistisch beeld achter – van de in werkelijkheid – complexe individuen en groepen.

Het hebben van een bepaalde identiteit betekent dat je bij een bepaalde groep hoort. Naast deze vorm van insluiting moet er, volgens de theorie van *othering*, ook een sterke mate van uitsluiting plaatsvinden. Deze uitsluiting wordt gecreëerd door een constante vergelijking van de eigenschappen en identiteit van de *self* en de *other*.³¹ *Othering* is een proces waarbij wij onszelf vergelijken met anderen, als een individu of als een groep, en ons tegelijkertijd van hen distantiëren.³² Door deze vergelijking te maken, wordt de eigen identiteit boven een andere geplaatst. De identiteit die aan de *other* wordt toegeschreven kenmerkt zich door dit proces op een negatieve toon. Deze binaire tegenstelling tussen de *self* en de *other* leidt tot een devaluatie van de *other*.³³

Todorov constateerde drie problemen binnen de relatie tussen de *self* en de *other*: 'value judgement (the other is perceived as good/bad)', 'social distance (the other is perceived as distant psychologically and physically)' en 'knowledge (the history and culture of the other is relatively unknown)'.³⁴ De negatieve waardeoordelen komen volgens Todorov mede voort uit onwetendheid over de *other*. De inzichten van Lacan zijn van toegevoegde waarde, omdat hij constateerde dat taal een cruciale rol speelt in het vormen van een identiteit en dat het vormen van een identiteit plaats vindt onder de machtigen van de samenleving.³⁵ De negatieve stereotypen worden ofwel aangeleerd of gevormd. Dit heeft als gevolg dat machtige en overtuigende individuen en/of groepen de bestaande stereotypen kunnen beïnvloeden, of het proces van *othering* in werking kunnen zetten.³⁶ Het proces van *othering* kan plaats vinden op lokaal en/of persoonlijk niveau, maar bijvoorbeeld ook op nationaal niveau. De *other* wordt,

²⁹ Sune Qvotrup Jensen, 'Othering, identity formation and agency', *Qualitative Studies* 2 (2011) 2, 63-78, aldaar 64.

³⁰ V. Garcia, 'Constructing the "other" within police culture: an analysis of a deviant unit within the police organisation', *Police Practice and Research: An International Journal* 1 (2005), 65-80, aldaar 68.

³¹ R. J. Johnston e.a. (red.) *The Oxford dictionary of Human Geography* (Oxford 2000) 568.

³² Xenia Chrysochou, *Cultural diversity: Its social psychology* (Oxford 2004).

³³ Johnston e.a., *The dictionary of Human Geography*, 704.

³⁴ Michal Krumer-Nevo en Mirit Sidi, 'Writing Against Othering', *Qualitative Inquiry* 18 (2012) 4, 299-309, aldaar 300.

³⁵ Jensen, 'Othering, identity forming and agency', 64.

³⁶ *Ibidem*, 63.

bijvoorbeeld in het geval van bevolkingsgroepen, gevormd door de identiteit, *discourse* en gedragingen van de dominante homogene bevolkingsgroep.³⁷ De *self* is echter niet altijd duidelijk terug te vinden in de redenering, maar is wel altijd aanwezig.

De definitie van *othering* die in deze scriptie als leidraad geldt is geformuleerd door Sune Qvotrup Jensen, na een uitgebreide analyse:

Discursive processes by which powerful groups, who may or may not make up a numerical majority, define subordinate groups into existence in a reductionist way which ascribe problematic and/or inferior characteristics to these subordinate groups. Such discursive processes affirm the legitimacy and superiority of the powerful and condition identity formation among the subordinate.³⁸

2.4 Historisch vergelijkend onderzoek

De waarde van een historisch vergelijkend onderzoek is niet voor iedereen onomstreden. Mag er wel een vergelijking worden gemaakt tussen Maarten Luther en Adolf Hitler? De Rankeaanse wetenschapstraditie wil de geschiedenis beschrijven in zijn eigen context. De beroemde uitspraak van Leopold von Ranke 'Wie es eigentlich gewesen', was tientallen jaren de uitgangspunt binnen de geschiedwetenschap. Als dit uitgangspunt consistent wordt aangehangen, dan worden historische gebeurtenissen behandeld als geïsoleerde, eenmalige en willekeurige gebeurtenissen.³⁹ De praktijk wijst echter uit dat de historicus niet in staat is om de gebeurtenissen geïsoleerd en willekeurig te zien. Gebeurtenissen worden door de historici weergegeven als een historisch proces.⁴⁰ Hij kan een gebeurtenis in de tijd plaatsen, waardoor latente oorzaken en lange termijn gevolgen voor hem zichtbaar zijn. De handelende actoren hadden deze inzichten uiteraard niet. De historicus moet zichzelf behoeden voor de fout om eerdere gebeurtenissen in dienst te plaatsen van een latere gebeurtenis.

Vergelijkingen worden continu gemaakt, zowel in de natuur- als mens- en geesteswetenschap.⁴¹ De vergelijkingen die meestal worden gemaakt zijn synchronische vergelijkingen, een vergelijking van een gebeurtenis in eenzelfde periode. Diachrone vergelijkingen, vergelijkingen door de tijd heen, komen veel minder vaak voor. Anita Boele, Arjan van Dixhoorn en Pepijn van Houwelingen hebben de problematiek van een heden-verleden vergelijking recent geanalyseerd. Ondanks het feit dat de inzichten betrekking hebben op een heden-verleden vergelijking, zijn de inzichten ook toepasbaar binnen dit

³⁷ Krumer-Nevo en Sidi, 'Writing Against Othering', 300.

³⁸ Jensen, 'Othering, identity forming and agency', 65.

³⁹ John Tosh, *The Pursuit of History* (vijfde druk; Harlow 2010) 151.

⁴⁰ Tosh, *The Pursuit of History*, 151.

⁴¹ Anita Boele, Arjan van Dixhoorn en Pepijn van Houwelingen, 'Vroeger voor vandaag. Heden-verledenvergelijkingen voor praktisch gebruik', *Beleid en Maatschappij* 42 (2015) 3, 224-243, aldaar 224.

onderzoek. In dit recente werk merken zij op dat binnen wetenschappelijke kringen een diachrone vergelijking eerder uitzondering dan regelmaat is.⁴² De historicus is enigszins terughoudend en voorzichtig met diachrone vergelijkingen.⁴³ Een bezwaar dat hier wordt aangevoerd is dat er een verschil is in tijd tussen de perioden die je wilt vergelijken. De tijds kloof tussen beide casussen zorgt voor een andere context. Een bezwaar dat hier mee samenhangt, is dat bij een diachrone vergelijking het verleden niet meer wordt beschouwd als een op zichzelf staande, unieke gebeurtenis.⁴⁴

Mahoney & Rueschemeyer hebben vanuit een politicologische-sociologische invalshoek het historische vergelijkend onderzoek geanalyseerd. Een randvoorwaarde voor een historische vergelijking is dat de twee op zichzelf staande casussen genoeg overeenkomsten vertonen.⁴⁵ Ook hebben zij een onderzoeksplan: ten eerste moet er worden verklaard waarom twee casussen, gebeurtenissen of verschijnselen worden vergeleken. Ten tweede moeten beide casussen worden onderzocht binnen hun eigen context. Ten derde moet er een uitgebreide vergelijking worden gemaakt tussen beide casussen.⁴⁶ Het doel van een historische vergelijking is een beter begrip te krijgen van beide casussen en van de onderlinge relatie of samenhang.⁴⁷

Anti-joodse uitingen in woord en daad zijn diepgeworteld in de Europese geschiedenis, waardoor niet alleen de samenleving in de twintigste eeuw te maken had met jodenhaat, maar ook de samenleving in de zestiende eeuw. Door *Von den Juden und ihren Lügen* van Maarten Luther te vergelijken met *Mein Kampf* van Adolf Hitler, wordt er kennis verzameld en een beter begrip gevormd van beide werken en auteurs. Hiernaast wordt ook inzicht gegeven in de mogelijke overeenkomsten en verschillen tussen de werken en de lange en diepgewortelde anti-joodse traditie.

⁴² Boele, Dixhoorn en van Houwelingen, 'Vroeger voor vandaag', 225.

⁴³ Ibidem, 225.

⁴⁴ Ibidem, 227.

⁴⁵ James Mahoney en Dietrich Rueschemeyer, 'Comparative historical analysis; achievements and agendas' in: James Mahoney en Dietrich Rueschemeyer (red.), *Comparative historical analysis in the social sciences* (Cambridge 2003) 3-41, aldaar 8.

⁴⁶ Mahoney en Rueschemeyer, 'Comparative historical analysis', 11-13.

⁴⁷ Laurence Whitehead, *Democratization; Theory and experience* (Oxford 2002) 203.

Hoofdstuk 3: Maarten Luther

De gedachte en houding die Luther inneemt tegen de joden is niet nieuw, maar kent een lange voorgeschiedenis. Om Luthers gedachten over de joden beter te kunnen begrijpen, wordt in dit hoofdstuk de houding jegens de joden in Duitsland, vanaf het jaar 1350, beknopt weergegeven. Luther had naast een sterke antipathie tegen de joden, ook een antipathie tegen andere groepen, klassen, beroepen, minderheden en naties, als zij Luthers ideeën over een goed christelijke leven bedreigden en/of zichzelf voor het belang van de maatschappij plaatsten, zoals bijvoorbeeld de paus, ketters, Turken, Italianen, boeren en advocaten.⁴⁸ Met het oog op de haalbaarheid van dit onderzoek wordt er alleen aandacht besteed aan zijn groeiende antipathie tegen de Joden. Het anti-joodse werk *Dass Jesus Christus ein geborner Jude sei* (1523) wordt kort besproken, omdat dit het eerste bekende anti-joodse werk was van Luther. Vervolgens wordt zijn bekendste en beruchtste anti-joodse werk *Von den Juden und ihren Lügen* (1543) besproken en geanalyseerd.

3.1 Context anti-joodse uitingen

Na een periode van welvaart, voorspoed en weinig tegenslagen voor de joden in het algemeen keerde het tij in de veertiende eeuw. De pest, economische achteruitgang, demografische verliezen en politieke crises teisterden Europa.⁴⁹ De pest zorgde voor veel problemen in de middeleeuwse samenleving, omdat een groot deel van de bevolking overleed aan de pest. Voor de joodse bevolking was de pest niet alleen een gevaar voor de gezondheid, maar werden zij soms ook aangewezen als de kracht achter de pest. De middeleeuwse bevolking was echter verdeeld over de vraag waarom de pest hen moest overkomen. Enerzijds werd de pest gezien als een goddelijke retributie, anderzijds werd het gezien als een duivelse kracht om dood en verderf te zaaien. Ondanks de verdeeldheid over deze kwestie worden de joden bij beide verklaringen aangewezen als de schuldige.⁵⁰ De joodse bevolking leende zich goed voor deze beschuldiging, omdat er sinds de twaalfde eeuw al een sterk stereotiepbeeld was ontstaan van de jood. De stereotyperingen waren in de veertiende eeuw diep geworteld, waardoor het voor velen slechts een kleine stap was om de joden te beschuldigen van een massamoord.⁵¹

Het Duitse Rijk was ten tijde van Luther groter dan het Duitsland wat wij nu kennen. Duitsland was ook geen duidelijke eenheid, maar het bestond uit honderden entiteiten: vele

⁴⁸ Michael A. Mullett, *Martin Luther* (New York 2015) 317-318.

⁴⁹ Robert Chazan, *The Jews of Medieval Western Christendom 1000-1500* (Cambridge 2006) 194.

⁵⁰ Chazan, *The Jews of Medieval Western Christendom*, 195.

⁵¹ Ibidem, 196.

verschillende wereldlijke territoria, vrije steden en kerkelijke vorstendommen.⁵² Deze decentralisatie zorgde voor een instabiele en inconsistente situatie voor de joodse bevolking. De adellijke bevolking en de steden kregen een steeds grotere stem in de joodse kwestie, terwijl de joden oorspronkelijk door de koning of keizer werden beschermd en deze bescherming werd uitgevoerd door bisschoppen en rijksvorsten.⁵³ De joden werden in de veertiende en vijftiende eeuw vaak verbannen uit de steden, aangezien dit een vrij gemakkelijke en efficiënte manier was om de joden te verwijderen uit de steden.⁵⁴ De joden werden bijvoorbeeld verbannen uit Praag, Wenen, Keulen, Mainz, Augsburg, Mecklenburg, Maagdenburg en Neurenberg. Er waren ook hele regio's waar de joden werden verbannen, zoals in Beieren, Oostenrijk, Frankenland en Zwaben. De joodse gemeenschappen verhuisden in oostelijke richting en konden hun joodse cultuur daar met elkaar voortzetten.⁵⁵

Aan de vooravond van de Reformatie hadden de Joden het niet goed in Duitsland. Ook Duitsland had te lijden gehad onder de pest en ook hier werden de joden gezien als de schuldigen. In de periode tussen de jaren 1388 en 1519 vonden er bijna negentig verdrijvingen plaats van Joden uit grote steden. Ook in de woonplaats van Luther, Wittenberg, werden er sinds 1432 geen joden meer geduld: in 1440 werden de laatste joden verdreven uit de stad.⁵⁶ De laatste grote verdrijving in het Duitse Rijk vond plaats in Regensburg op 21 februari 1519. In Regensburg bevond zich de grootste en oudste joodse nederzetting van Duitsland, maar binnen vier dagen werd de gehele gemeenschap verdreven uit de stad.⁵⁷

Aan de hand van deze beknopte context kan geconcludeerd worden dat de ideeën van Maarten Luther over de Joden geen nieuw of uniek verschijnsel waren. Een anti-joods gedachtegoed was een bekend en geaccepteerd verschijnsel. Luthers anti-joodse ideeën en werken kunnen we dan ook niet beschouwen als een uitzondering binnen zijn tijd. Zijn ideeën en werken sluiten aan bij de bestaande denkkaders.⁵⁸

3.2 Anti-joods gedachtegoed Maarten Luther

De grote vervolgingen en verdrijvingen vonden in het Duitse Rijk voornamelijk voor 1500 plaats, maar de jodenhaat zette zich ook in en na de Reformatie voort.⁵⁹ De grondslag van het idee van Luther is dat de joden sinds de komst van Christus geen toekomst meer hebben.⁶⁰ De joden konden alleen maar gered worden door ze te bekeren tot het christendom. Een

⁵² Süß, *Luthers theologisch testament*, 24.

⁵³ Chazan, *The Jews of Medieval Western Christendom*, 197.

⁵⁴ *Ibidem*, 198.

⁵⁵ *Ibidem*, 198.

Oberman, *Wortels van het antisemitisme*, 94.

⁵⁶ Süß, *Luthers theologisch testament*, 25.

⁵⁷ Oberman, *Wortels van het antisemitisme*, 79.

⁵⁸ Nancy A. Harrowitz, *Tainted Greatness: Antisemitism and Cultural Heroes* (Philadelphia 1994) 17.

⁵⁹ Süß, *Luthers theologisch testament*, 23.

⁶⁰ Oberman, *Wortels van het antisemitisme*, 63.

massale bekering was echter, na al die eeuwen, niet meer te verwachten, waardoor Luther hen beschouwde als een door God verstoten volk.⁶¹ Opvallend is dat Luther weinig kennis had over de werkelijke joodse tradities en de joodse Talmoed. Luther heeft in zijn leven namelijk nauwelijks contact gehad met de joodse gemeenschap. Het jodendom werd mede door dit gebrek aan kennis door hem gereduceerd tot verschillende clichés en stereotypen.⁶² Luther maakte dankbaar gebruik van het argument dat de joden Jezus niet accepteerden als de beloofde Messias. Dit argument was een zeer gangbaar argument binnen de christelijke theologie om de joden af te schrijven als ontrouw.⁶³ Ook werden de joden collectief verantwoordelijk gehouden voor de dood van Jezus. Deze beschuldiging betekende dat joden dat zij niet meer werden beschouwd als het volk van God. Luthers rechtvaardigingsleer, samen met een sterk apocalyptisch karakter, maakten zijn anti-joodse uitingen zeer grimmig.

Luther heeft meerdere teksten geschreven over de joden. *Von den Juden und Ihren Lügen* (1543) is slechts één van de zes. De andere vijf werken zijn: *Dass Jesus Christus ein geborner Jude sei* (1523), *Wider die Sabbather an einen guten Freund* (1538), *Vom Schem Hamphoras und vom Geschlecht Christi* (1543), *Von den letzten Worten Davids* (1543) en *Eine Vermahnung wider die Juden* (1546).⁶⁴ Het eerste grote werk over de joden, *Dass Jesus Christus ein geborner Jude sei*, heeft Luther geschreven naar aanleiding van een gerucht over zichzelf. Het gerucht ging dat Luther verkondigde dat Jezus niet de zoon van God, maar gewoon de zoon van Jozef was. Ook zou Maria geen maagd zijn en zou zij na de geboorte van Jezus nog veel andere zonen gekregen hebben.⁶⁵ Luther werd beschuldigd van het belasteren en ontheiligen van Jezus en Maria. In dit werk probeerde hij de geruchten te ontkrachten en probeerde hij tevens de joodse lezer te overtuigen dat Jezus daadwerkelijk de beloofde Messias was. Ook probeerde hij de joden te overtuigen om zich te bekeren tot het christendom. Dit werk past dan ook bij het middeleeuwse literaire genre van de *adversus Judaeos*, letterlijk 'tegen de joden', waarin men probeerde te beargumenteren dat het christendom boven het jodendom stond.⁶⁶ In dit werk heeft Luther nog de hoop dat de joden, als men vriendelijk omgaat met hen en hen wijst op de instructies uit de Bijbel, nog goede christenen kunnen worden.⁶⁷ Luther eindigt dit werk hoopvol: 'Hie will ichs dis mall lassen bleyben, bis ich sehe, was ich gewirckt habe. Gott gebe uns allen seyne gnade.'⁶⁸

⁶¹ Oberman, *Wortels van het antisemitisme*, 68.

⁶² Süß, *Luthers theologisch testament*, 23-25.

⁶³ Ibidem, 27.

⁶⁴ Ibidem, 77.

⁶⁵ Mullett, *Martin Luther*, 195-196.

⁶⁶ Ibidem, 195-197.

⁶⁷ Ibidem, 197.

⁶⁸ Maarten Luther, *Dass Jesus Christus ein geborner Jude sei* (1523), in: *Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe 11* (Weimar 1883) 314-336, aldaar 336.

Twintig jaar later had Luther echter nog weinig bereikt, waardoor Luther zijn meest radicale en beruchtste werk schreef: *Von den Juden und ihren Lügen*. In *Dass Jesus Christus ein geborner Jude sei* is de toon van Luther nog niet heel scherp en grof. In *Von den Juden und ihren Lügen* is Luther zeer radicaal, omdat hij tot het inzicht was gekomen dat de joden definitief onbekeerbaar waren.⁶⁹ Het is ook een sterk pessimistisch werk, aangezien de eindtijdfantasie en angsten van Luther hierin zijn terug te vinden.⁷⁰ De eindtijd kon op ieder moment komen en de joodse leugens waren volgens een Luther een teken dat deze eindtijd zeer nabij was.⁷¹ Luthers intenties waren niet om ruzie te maken met de joden, de joden te bekeren of om de joden iets te leren.⁷² De titel van het werk was het centrale argument: de joden logen en verdraaiden de waarheid. Als kinderen van de duivel konden zij echter ook niets anders dan liegen en bedriegen.⁷³

In de volgende paragraaf wordt dit werk geanalyseerd. Hier volgt echter eerst een korte weergave van de opbouw van het werk. Luther begint met een uitgebreid exposé over de onjuiste zelfingenomenheid en hoogmoed van de joden. Vervolgens worden de onjuiste joodse opvattingen over de Messias weergegeven en weerlegd. Luther ontkracht vervolgens de vermeende joodse leugens over de Heer, Maria en de christelijke gelovigen. Het laatste deel van het werk is tevens ook het beruchtste deel. In dit deel geeft hij zeven aanbevelingen die de overheid zou moeten nemen tegen de joden.⁷⁴

3.3 Analyse

De ideeën van Luther kunnen we plaatsen binnen een lange traditie van anti-Joodse uitingen. Omwille van tijd en ruimte is enkel een aantal argumenten uitgelicht. In het werk zijn echter nog meer anti-joodse argumenten te vinden. Luther herhaalt zeer veel argumenten, met het gevolg dat deze vaak in een iets andere vorm terugkomen. Deze herhalingen zijn een stijlmiddel waarmee Luther zijn lezers wil overtuigen van zijn gelijk. De ellende die de joden achtervolgde, was voor Luther het bewijs dat God klaar was met het joodse volk.⁷⁵ In deze paragraaf worden vier centrale en veelvoorkomende argumenten van Luther geanalyseerd: de demonisering, woeker, leugenaars en tot slot de dominantie.

Luther probeert in *Von den Juden und ihren Lügen* de joden te demoniseren. De christelijke gelovigen moesten zich afwenden van de joodse bevolking. Luther probeert in dit werk de jood

⁶⁹ Süss, *Luthers theologisch testament*, 97.

⁷⁰ Heinz Schilling, *Martin Luther. Rebell in seiner Zeit des Umbruchs* (München 2012) 562.

⁷¹ Heiko A. Oberman, *Luther, Mens tussen God en Duivel* (Kampen 1988) 76.

⁷² Süss, *Luthers theologisch testament*, 98.

⁷³ Ibidem, 100

⁷⁴ Ibidem, 100-101.

⁷⁵ Ibidem, 127.

neer te zetten als een verschrikkelijk monster en als de duivel. 'Darum, wo du einen rechten Juden siehst, magst du mit gutem Gewissen ein Kreuz für dich schlagen und frei und sicher sprechen: Da geht ein leibhaftiger Teufel.'⁷⁶ Dit is het denkkader waarin *Von den Juden und ihren Lügen* is geschreven. In het bovenstaande citaat noemt Luther een jood een *leibhaftiger Teufel*, ofwel een vleesgeworden duivel. De joden waren ooit het volk van God, maar waren dit nu niet meer. De joden hadden zich door de duivel laten leiden, waardoor ook God zich had afgewend van de joden.⁷⁷ Luther heeft ook andere woorden en termen waarmee hij de joden beschrijft en vergelijkt: 'Wo du einen Juden siehst oder reden hörst, da denke nichts anderes als dass du einen giftigen Basilisken hörst, der auch mit seinem Gesicht die Leute vergiftet und tötet.'⁷⁸ Luther vergelijkt de joden hier met een giftig wezen. Als een christen een jood ziet of hoort spreken, dan moet hij niet vergeten dat deze jood met datzelfde gezicht mensen vergiftigt en doodt. Ze zijn dus heel gevaarlijk en zijn niet te vertrouwen. Door de joden te vergelijken met een giftige basilisk creëert Luther een zeer vijandig beeld. Naast vergelijkingen met de duivel en een basilisk, worden de joden in *Von den Juden und ihren Lügen* ook vaak vergeleken met slangen, honden en zwijnen.

Luther probeert de joden ook te demoniseren door voort te borduren op middeleeuwse anti-joodse argumenten, zoals de vergiftiging van bronnen en andere watervoorzieningen. Ook zouden de joden altijd de beschikking moeten hebben over het bloed van christenen, de zogenoemde bloedleugen.⁷⁹ Opvallend is dat Luther zich in eerdere werken distantieerde van deze beschuldigingen, maar in dit werk spelen deze argumenten juist een grote rol.⁸⁰

Daher gibt man ihnen oft in Historien Schuld, dass sie die Brunnen vergiftet, Kinder gestohlen und zerpfriemt (zerstückelt?) haben wie zu Trent, Weißensee etc. Sie sagen wohl nein dazu. Aber es sei oder nicht, so weiß ich wohl, dass es am vollen, ganzen bereiten Willen bei ihnen nicht fehlt; wo sie mit der Tat dazukommen könnten, heimlich oder offenbar.⁸¹

De joden zullen de beschuldigingen te alle tijden ontkennen, maar volgens Luther geeft deze ontkenning weinig zekerheid. De joden zijn tot deze daden in staat, zowel heimelijk als publiekelijk. Het grote gevaar van de joden is dat zij in het geheim kwaad doen, maar hun daden niet als zodanig zijn te herkennen.

⁷⁶ *Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe* 53 (Weimar 1920), 479.

⁷⁷ Süß, *Luthers theologisch testament*, 126.

⁷⁸ *Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe* 53 (Weimar 1920), 446.

⁷⁹ Süß, *Luthers theologisch testament*, 182.

⁸⁰ *Ibidem*, 126.

⁸¹ *Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe* 53 (Weimar 1920), 482.

Ich weiß wohl, dass sie solches und alles leugnen. Es stimmt aber alles mit dem Urteil Christi, dass sie giftige, bittere, rachgierige hämische Schlangen, Meuchelmörder und Teufelskinder sind, die heimlich stechen und Schaden tun, weil sie es öffentlich nicht vermögen.⁸²

De christelijke gelovigen leven samen met een bloeddorstig volk. De joden zijn volgens Luther niet te vertrouwen. 'Kein blutdürstigeres und rachgierigeres Volk hat die Sonne je beschienen als die, die sich dünken, sie seien darum Gottes Volk, dass sie sollen und müssen die Heiden würgen und morden.'⁸³ Luther concludeert dat de joden een zware last zijn voor het Duitse volk: 'Denn sie sind uns eine schwere Last wie eine Plage, Pestilenz und eitel Unglück über unserem Land.'⁸⁴

Luther heeft ook een sociaaleconomisch anti-joods argument. De joden hebben zich verrijkt door geld uit te lenen aan mensen in geldnood tegen een veel te hoge rente, de zogenoemde woeker.

Sie sind voller Zauberei ... voll Neides und Stolzes, dazu eitel Diebe und Räuber, die täglich nicht einen Bissen essen, noch einen Faden am Leibe tragen, den sie uns nicht gestohlen oder geraubt haben durch ihren verdammten Wucher. Sie leben also täglich von eitel Diebstahl und Raub mit Weib und Kind als die Erzdiebe und Landräuber in aller unbußfertigen Sicherheit. Denn ein Wucherer ist ein Erzdieb und Landräuber, der am Galgen siebenmal höher als andere Diebe hängen sollte.⁸⁵

Luther betreft de gevolgen van de woeker op de gewone mens. De joodse gemeenschappen hebben zich verrijkt ten koste van het hele Duitse volk. Deze woekerpraktijken zijn volgens Luther een typische joodse misdaad. Als vroom christen mocht je namelijk geen geld uitlenen tegen een rente. Als iemand in geldnood verkeerde en geld wilde lenen, dan moest een christen hem belangeloos bijstaan.⁸⁶ Alles wat een jood in zijn bezit had, hadden zij geroofd, gestolen of verkregen door woeker. De joden hadden hun rijkdom en welvaart op een oneerlijke manier verkregen, waardoor Luther het liefst een verbod wilde op woekerpraktijken. Tevens wilde hij ook dat de joden werden gedwongen tot dwangarbeid, zodat zij werden gestraft voor hun woekerpraktijken.⁸⁷

De joden konden als kinderen van de duivel niet anders dan liegen. Ze hebben een leugenachtige interpretatie van de Schrift, waardoor de basis van het joodse geloof gebaseerd is op leugens. Luther gaat in op hun leugens van een afstamming van de heilige aartsvaders,

⁸² *Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe* 53 (Weimar 1920), 530.

⁸³ *Ibidem*, 442.

⁸⁴ *Ibidem*, 520.

⁸⁵ *Ibidem*, 502.

⁸⁶ Süss, *Luthers theologisch testament*, 145.

⁸⁷ *Ibidem*, 158.

de bevoorrechte positie die zij zouden hebben door de besnijdenis, de vermeende gave van de Wet en hun zogenaamde rechten op het heilige Land, de stad Jerusalem en de tempel.⁸⁸ Volgens Luther is een conversatie met een jood door al deze leugens niet mogelijk. We hoeven de joden ook niet te bekeren, omdat dit niet meer mogelijk is. Het is echter wel van belang om de joodse leugens te ontkrachten en de waarheid te laten zegevieren. 'Den Teufel und die Seinen zu bekehren ist nicht möglich, ist uns auch nicht befohlen. Es genügt, ihre Lügen aufzudecken und die Wahrheit zu offenbaren.'⁸⁹

Het laatste argument dat hier wordt besproken is de angst die Luther had voor een joodse overheersing. Luther is van mening dat de joden een te dominante positie hebben vergaard in de samenleving. De bevolking moest van dit gevaar op de hoogte worden gebracht. De joden waren namelijk uit op macht. De christenen moeten zich dan ook niet laten verleiden door de mogelijke goedheid van de jood. Joden zijn kinderen van de duivel, zodat oprechte goedheid voor hen niet is weggelegd. 'Tun sie aber etwas Gutes, so wisse, dass es nicht aus Liebe noch dir zugute geschieht; sondern weil sie Raum haben müssen, bei uns zu wohnen, müssen sie aus Not etwas tun.'⁹⁰ De joden zijn qua uiterlijk niet te herkennen als de duivel, waardoor de jood je gemakkelijk kan misleiden. Ook de overheid krijgt het zwaar te verduren. Luther is namelijk van mening dat de overheid de joden niet hard genoeg heeft aangepakt, waardoor de joden nu te vrij zijn en een te dominante positie hebben vergaard.

Die Fürsten und Obrigkeiten sitzen dabei, schnarchen und haben das Maul offen, lassen die Juden aus ihrem offenen Beutel und Kasten stehlen und rauben und nehmen, was sie wollen ... Wenn ein Dieb 10 Gulden stiehlt, muss er hängen ... Wenn aber ein Jude 10 Tonnen Goldes stiehlt und raubt durch seinen Wucher, so ist er den Fürsten lieber als Gott selbst.⁹¹

Luther wil zijn lezers waarschuwen voor de dominantie van de joden en wil dat de lezer in gaat zien dat er stappen ondernomen moeten worden tegen de joden.

Luther vraagt zich hardop af hoe de christenen moeten omgaan met de joden: 'Was wollen wir Christen nun tun mit diesem verworfenen, verdammten Volk der Juden?'⁹² Luther heeft wel een antwoord op deze vraag. Hij heeft zeven aanbevelingen voor de overheid. Zijn zeven aanbevelingen zijn: de joodse synagogen en scholen verbranden, de joodse huizen vernietigen, hun gebedenboeken innemen, een verbod op rabbijnen, de joden geen bescherming bieden tijdens een reis, de joden hun bezittingen afnemen en een verbod op woeker en de joden tot dwangarbeid dwingen. 'Denn ... Gottes Zorn ist so groß über sie, dass

⁸⁸ Ibidem, 128.

⁸⁹ *Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe* 53 (Weimar 1920), 514.

⁹⁰ Ibidem, 482.

⁹¹ Ibidem, 482.

⁹² Maarten Luther, *Von den Juden und ihren Lügen* (Wittenberg 1543) 8.

sie durch sanfte Barmherzigkeit nur ärger und ärger, durch Schärfe aber wenig besser werden. Darum immer weg mit ihnen.⁹³ De toorn van God is zo groot en wordt steeds groter. Het is daardoor beter dat de joden verdwijnen, aldus Luther.

⁹³ *Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe* 53 (Weimar 1920), 526.

Hoofdstuk 4: Adolf Hitler

De jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog is misschien wel de meest besproken gebeurtenis uit de geschiedenis. Een belangrijke rol hierin speelde Adolf Hitler, tesamen met zijn werk *Mein Kampf*. De ideeën van Hitler moeten we echter niet geïsoleerd behandelen.⁹⁴ In dit hoofdstuk wordt eerst een kort overzicht gegeven van de context waarin Hitler zijn werk schreef. De gedachten en ideeën van Hitler passen in de tijd waarin hij leefde. Om in de woorden van historicus Sebastian Haffner te spreken: 'Eerst werd hij [Hitler] door de geschiedenis gemaakt, daarna maakte hij geschiedenis.'⁹⁵ Het is overigens niet de bedoeling om de woorden van Hitler op deze manier te relativiseren. Vervolgens wordt er een beknopt overzicht gegeven van de jodenhaat van Hitler en wordt *Mein Kampf* besproken. Vanwege tijd en ruimte gebrek wordt alleen Hitlers anti-joodse ideologie besproken. Ten slotte worden de anti-joodse argumenten in *Mein Kampf* geanalyseerd.

4.1 Context anti-joodse uitingen

Binnen de geschiedwetenschap is er consensus over het gegeven dat de houding tegen de joden vanaf 1870 ging veranderen. De anti-joodse argumenten werden feller en het geweld tegen de joden nam toe. Deze verandering was vrij onverwacht. De verschillende samenlevingen binnen Europa werden tussen 1791 en 1870 veel toleranter naar de joden toe en zij kregen de kans om te emanciperen in de samenleving. Het is echter incorrect om te suggereren dat er geen geweld of anti-joodse uitingen meer aanwezig waren in deze periode. De joodse gemeenschap kreeg in deze periode wel degelijk te maken met vijandigheid en geweld, maar in vergelijking met de periode daarvoor was dit aanzienlijk minder.⁹⁶ Na 1870 werden er in rap tempo anti-joodse sociale en politieke bewegingen opgezet, anti-joodse pamfletten en boeken geschreven. Ook nam het geweld tegen de joden snel toe. In de jaren zeventig sprak de Hongaarse liberale politicus Győző Istóczy (1842-1915) bijvoorbeeld over de mogelijkheid van een joodse massa uitroeiing, in 1878 werd de anti-joodse Christelijke Socialistische Arbeiders Partij opgericht in Duitsland en in 1879 werd het anti-joodse werk van Wilhelm Marr, *Der Sieg des Judentums über das Germanentum*, uitgebracht.⁹⁷ In de daarop volgende jaren ontstonden er in steeds meer landen anti-joodse partijen, zoals in Oostenrijk, Frankrijk, Duitsland en Hongarije.⁹⁸ De anti-joodse houding werd aan het begin van de

⁹⁴ Ralf Georg Reuth, *Hitlers Jodenhaat* (Zutphen 2012) 10.

⁹⁵ Sebastian Haffner, *Kanttekeningen bij Hitler* (Amsterdam 1978) 11.

⁹⁶ William I. Brustein, *Roots of Hate: Antisemitism in Europe before the Holocaust* (Cambridge 2003) 5.

⁹⁷ Brustein, *Roots of Hate*, 6.

⁹⁸ *Ibidem*, 6.

twintigste eeuw steeds sterker door bijvoorbeeld de Russische revolutie, de nasleep van de Eerste Wereldoorlog en de economisch crisis.⁹⁹

Een van de mogelijke verklaringen voor de vrij plotselinge omslag van de houding en relatie tussen de joden en de niet-joden is het zondebokmodel. Deze theorie belicht de irrationele sociaalpsychologische impulsen. Hubert Blalock constateerde in 1967 dat een minderheidsgroep, met een hoge economische status met weinig politieke inbreng en die bovendien een sociale middenpositie innam, vaak de zondebok wordt in perioden van stress en tegenspoed.¹⁰⁰ Deze hypothese is een bruikbaar verklaringsmodel zijn voor de toenemende jodenhaat.

De anti-joodse uitingen kregen een nieuwe inspiratie door het werk van Charles Darwin (1809-1882). In 1859 schreef Darwin het klassieke werk *Origin of Species*.¹⁰¹ De concepten van *natural selection* en *survival of the fittest* waren niet raciaal. De ideeën van Darwin werden echter gebruikt door raciale denkers. Deze denkers leidden uit de inzichten van Darwin af dat de mensheid van nature ongelijk is en dat er in de maatschappij een continue biologische strijd plaats vindt. Raciale denkers pasten bijvoorbeeld Darwins vermoedens over het uitsterven van minder ontwikkelde diersoorten toe op het voortbestaan van, in hun ogen, inferieure groepen.¹⁰² Deze redenering is ook door Adolf Hitler overgenomen. Hitler heeft de ideeën van Darwin ingezet tegen de joden.

4.2 Anti-joods gedachtegoed bij Adolf Hitler

Het Vredesverdrag van Versailles heeft veel invloed gehad op de haat die Hitler tegen de joden ontwikkelde. Het Vredesverdrag uit 1919 pakte voor Duitsland niet goed uit. Duitsland was de verliezer van de oorlog, waardoor Duitsland delen van hun grondgebied en kolonies moest afstaan. Daarnaast moest het het leger en de marine verkleinen, de Rijnsoever demilitariseren en werd het belast met enorme herstelbetalingen. De bepalingen in het verdrag waren voor de soldaten uit de frontlinie vernederend.¹⁰³ Ook Hitler, voormalig frontsoldaat in de Eerste Wereldoorlog, was woedend over de bepalingen. Het verdrag werd getekend door zeventwintig landen, waardoor Hitler het gevoel kreeg dat iedereen tegen Duitsland was. Volgens Hitler zaten de joden achter deze samenzwering.¹⁰⁴ De theorie van een joodse samenzwering om de wereldheerschappij te veroveren, was na de vertaling van de Protocollen van de Wijzen van Zion (1897) een populair gespreksonderwerp.¹⁰⁵ De protocollen verwijzen

⁹⁹ Ibidem, 7.

¹⁰⁰ Hubert Blalock, Jr., *Toward a Theory of Minority Group Relations* (New York 1967).

¹⁰¹ Charles Darwin, *The Origin of Species* (Londen 1859).

¹⁰² Brustein, *Roots of Hate*, 97.

¹⁰³ Reuth, *Hitlers Jodenhaat*, 65-66.

¹⁰⁴ Ibidem, 111.

¹⁰⁵ Ibidem, 113.

naar een vermeende joodse samenzwering om de christelijke maatschappij omver te werpen. Hitler sprak sinds 1920 over deze joodse samenzwering en geloofde stellig in deze theorie.

Sinds 1920 verbond Hitler ook het bolsjewisme uit de Sovjet Unie met de joden. Het bolsjewisme was het kwaad en de joden waren de drijvende kracht daarachter. Hitler had een diepe angst ontwikkeld voor dit joods bolsjewisme. Deze paranoïde gedachte was ook aanwezig bij Hitlers angst voor het kapitalisme. Hitler dacht namelijk ook dat de joden de drijvende kracht waren achter het kapitalisme. Het idee, van deze dubbele joodse samenzweringstheorie, was voor Hitler een bron van angst en haat.¹⁰⁶ De joodse dreiging was namelijk niet alleen voor Duitsland gevaarlijk, maar voor de hele wereld.

Hitlers politieke carrière begon bij de Deutsche Arbeiterpartei (DAP), de voorloper van de Nazipartij. Tussen 1920 en 1921 vergaarde Hitler complete autoriteit over de partij. In februari presenteerde de partij hun vijftienvijftigpunten programma. Vier van de vijftienvijftig punten hadden direct betrekking op de joden. In punt vier stond bijvoorbeeld beschreven dat alleen de mensen met Duits bloed werden beschouwd als *Volksgenossen*, en alleen *Volksgenossen* konden Duits burger zijn.¹⁰⁷

Onder leiding van Hitler groeide de partij snel. Hitler had door zijn persoonlijke successen binnen de partij veel zelfvertrouwen gekregen en probeerde in november 1923 de macht over te nemen in Beieren. Zijn coup mislukte, waardoor Hitler in 1924 kort de gevangenis in moest.¹⁰⁸ Hitler schreef *Mein Kampf* tijdens zijn gevangenisstraf in Landsberg. In juli 1925 werd het eerste deel van *Mein Kampf* gepubliceerd met als ondertitel *Eine Abrechnung*. In december 1926 verscheen het tweede deel.¹⁰⁹ Hitler beschrijft in het boek zijn eigen leven, zijn anti-joodse ideologie en zijn politieke programma.¹¹⁰ In *Mein Kampf* presenteert Hitler zich als een vroege en fanatieke antisemiet. Bekende biografen, zoals Fest en Kershaw, hebben deze presentatie van de vroege jodenhater overgenomen.¹¹¹ Brigitte Hamann heeft het beeld van 'Hitler de vroege jodenhater' echter onderzocht en komt tot de conclusie dat Hitler, voor de Eerste Wereldoorlog, geen vroege jodenhater is geweest. Hitler was wel degelijk met anti-joodse ideeën in aanraking gekomen, maar had zelf goede contacten met joden.¹¹² Hitler kon in *Mein Kampf* een eigen identiteit creëren. Hitler zag zichzelf als een genie dat beschikte over programmatische kwaliteiten en politieke kwaliteiten. Met zijn programmatische kwaliteiten was hij de theoreticus van de partij. Als theoreticus hield hij zich niet bezig met de realiteit, maar met de 'eeuwige waarheid', zoals ook de grote religieuze

¹⁰⁶ Ian Kershaw, *Hitler* (Londen 2008) 150.

¹⁰⁷ Brustein, *Roots of Hate*, 140.

¹⁰⁸ Ibidem, 140.

¹⁰⁹ Ullrich, *Adolf Hitler Biografie*, 182.

¹¹⁰ Reuth, *Hitlers Jodenhaat*, 16.

¹¹¹ Ibidem, 17

¹¹² Brigitte Hamann, *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators* (München 1996) 498.

leiders dat hadden gedaan. Zijn politieke kwaliteiten kon hij gebruiken om zijn ideeën, die hij met zijn programmatische kwaliteiten had bedacht, tot uitvoering te brengen.¹¹³ Tevens probeerde hij te laten zien dat zijn anti-joodse houding logisch en rationeel was en niet was gebaseerd op emoties.¹¹⁴

De kern van *Mein Kampf* is gebouwd rondom volk en ras. De inzichten van Darwin werden dus ook door Hitler gebruikt om zijn rassenleer te onderbouwen. Hitler streefde naar rassenzuiverheid. Zijn visie over rassenzuiverheid haalde hij uit de 'natuurwetten', want, zo stelde Hitler, een dier streeft ook naar rassenzuiverheid. Het is dus onnatuurlijk als twee rassen met elkaar vermengd raken.¹¹⁵ Dit idee verbond hij met het sociaal-Darwinisme, waarin het sterkste ras overwint. Volgens de rassenleer van Hitler was het Arische ras het sterkste. Tegenover dit sterke superieure Arische ras, stond het inferieure joodse ras.¹¹⁶ Deze inzichten zette Hitler niet voor het eerst uiteen in *Mein Kampf*. Veel van zijn gedachten in het werk had hij al eerder verkondigd, maar er is wel een radicalisering te bespeuren. De hardste strijdmiddelen moesten worden ingezet. Hitler dacht dat hij de hele wereld tegen de joden moest beschermen, waardoor iedereen er dus bij gebaat was als de joden verdwenen. Zijn anti-joodse gedachten hebben dus ook een eschatologisch karakter.¹¹⁷

Kortgezegd: Hitler gaf de joden de schuld van alles. De joden waren de zondebok voor alle gevaren en tegenslagen die het Duitse Rijk en de wereld teisterden. De joden waren de kwaadaardige krachten achter het bolsjewisme, het inhalig kapitalisme, de vrijmetselaars en de democratie. De joden waren verantwoordelijk voor de Duitse nederlaag in de Eerste Wereldoorlog. Ze waren tevens verantwoordelijk voor de inflatie in 1923 en voor de economische depressie in de jaren dertig. De jood was een inferieur ras, een parasiet, die moest worden verdelgd.¹¹⁸

4.3 Analyse

In deze paragraaf worden vier argumenten tegen de joden geanalyseerd: de demonisering, de leugenaars, het inferieure ras en de wereldheerschappij. Deze argumenten en passages zijn in het oog springende argumenten, ookal zijn er in *Mein Kampf* nog veel meer argumenten te vinden.

In het werk heeft Hitler geprobeerd de joden op verschillende manieren te demoniseren. Hitler probeerde zijn mening en standpunten over te brengen op zijn publiek door verschillende metaforen te gebruiken.

¹¹³ Kershaw, *Hitler*, 157.

¹¹⁴ Robert G. L. Waite, *Adolf Hitler als psychopaat* (Amsterdam 1978) 103.

¹¹⁵ Waite, *Adolf Hitler als psychopaat*, 101.

¹¹⁶ Ullrich, *Adolf Hitler Biografie*, 184.

¹¹⁷ Ibidem, 185.

¹¹⁸ Waite, *Adolf Hitler als psychopaat*, 104.

Noch niemals wurde ein Staat durch friedliche Wirtschaft gegründet, sondern immer nur durch die Instinkte der Erhaltung der Art, mögen diese nun auf dem Gebiete heldischer Tugend oder listiger Verschlagenheit liegen; das eine ergibt dann eben arische Arbeits- und Kulturstaaten, das andere jüdische Schmarotzerkolonien.¹¹⁹

Hitler vergelijkt de joden met parasieten. Een parasiet leeft ten koste van een ander organisme en is dus een last voor de samenleving. In het bovenstaande citaat geeft Hitler een vergelijking met het Duitse volk. Door deze vergelijking plaatst hij het Duitse volk boven de joden. Bij het Duitse volk heeft dit geresulteerd in een arbeids- en cultuurstaat, terwijl er bij de joden niet meer dan een parasietenkolonie is ontstaan. Hitler gebruikte de parasiet vaak als metafoor:

... war deshalb auch nie Nomade, sondern immer nur P a r a s i t im Körper anderer Völker. Dass er dabei manchmal seinen bisherigen Lebensraum verlässt, hängt nicht mit seiner Absicht zusammen, sondern ist das Ergebnis des Hinauswurfes, den er von Zeit zu Zeit durch die missbrauchten Gastvölker erfährt. Sein sich Weiterverbreiten aber ist eine typische Erscheinung für alle Parasiten; er sucht immer neuen Nährboden für seine Rasse.¹²⁰

Hitler vergeleek de joden ook met bijvoorbeeld slangen, spinnen, bloedzuigers en bacteriën.¹²¹ 'Er ist und bleibt der typische Parasit, ein Schmarotzer, der wie ein schädlicher Bazillus sich immer mehr ausbreitet, sowie nur ein günstiger Nährboden dazu einlädt.'¹²² Hitler probeerde door de demonisering van de joden ervoor te zorgen dat de lezers de joden in eenzelfde licht zouden gaan zien.

Een ander argument dat Hitler aanhaalt is dat de joden leugenaars zijn. De joden zijn om deze reden niet te vertrouwen. Het hele bestaan van de joden, meent Hitler, is gebaseerd op een leugen.

Das ganze Dasein der Juden ist schon auf einer einzigen grossen Lüge aufgebaut, nämlich der, dass es sich bei ihnen um eine Religionsgenossenschaft handle, während es sich um eine Rasse – und zwar was für eine – dreht. Als solche aber hat sie einer der grössten Geister der Menschheit für immer festgenagelt in einem ewig richtigen Satze von fundamentaler Wahrheit: er nannte sie "die grossen Meister der Lüge."¹²³

¹¹⁹ Adolf Hitler, *Mein Kampf: Zwei Bände in einem Band Ungekürzte Ausgabe* (München 1943) 168.

¹²⁰ Hitler, *Mein Kampf*, 334.

¹²¹ Felicity Rash, 'Metaphor in Adolf Hitler's *Mein Kampf*', *Metaphorik.de* 9 (2005) 74-111, aldaar 104.

¹²² Hitler, *Mein Kampf*, 334.

¹²³ *Ibidem*, 253.

De joodse gemeenschap claimt dat zij een religieuze gemeenschap zou zijn, maar in werkelijkheid zijn zij een ras. Niet meer en niet minder. Hitlers gedachten en redematies zijn soms moeilijk te volgen. Zo ook in het volgende citaat:

Auf dieser ersten und grössten Lüge, das Judentum sei nicht eine Rasse, sondern eine Religion, bauen sich dann in zwangsläufiger Folge immer weitere Lügen auf. Zu ihnen gehört auch die Lüge hinsichtlich der Sprache des Juden. Sie ist ihm nicht das Mittel, seine Gedanken auszudrücken, sondern das Mittel, sie zu verbergen. Indem er französisch redet, denkt er jüdisch, und während er deutsche Verse drechselt, lebt er nur das Wesen seines Volkstums aus.¹²⁴

Na de eerste grote leugen, het feit dat ze geen religieuze gemeenschap zijn, volgt ook een tweede leugen. De taal van de joden is voor hen geen middel om zich uit te drukken, maar is een middel om hun werkelijke gedachten te verbergen. Een jood spreekt dan misschien wel jouw eigen taal, maar dit is een list. Een jood blijft altijd zijn eigen taal spreken.

Een belangrijk onderdeel van Hitlers jodenhaat is gebaseerd op zijn rassenleer. Bloedvermenging van verschillende rassen ziet Hitler als een grote zonde. De joden waren voor Hitler het inferieure ras. Een vermenging van rassen leidt onvermijdelijk tot de ondergang van een beschaving.

Die Blutsvermischung und das dadurch bedingte Senken des Rassenniveaus ist die alleinige Ursache des Absterbens aller Kulturen; denn die Menschen gehen nicht an verlorenen Kriegen zugrunde, sondern am Verlust jener Widerstandskraft, die nur dem reinen Blute zu eigen ist. Was nicht gute Rasse ist auf dieser Welt, ist Spreu.¹²⁵

Het joodse ras is volgens Hitler dan ook niet meer te redden. 'Die große Masse war zu retten, wenn auch nur nach schwersten Opfern an Zeit und Geduld. Niemals aber war ein Jude von seiner Anschauung zu befreien.'¹²⁶ Het is zelfs zo dat het Duitse volk beschermd moet worden tegen dit inferieure ras. Een vermenging van de twee rassen is voor Hitler een *Sündenfall*.¹²⁷ Een vermenging van het Arische ras met het joodse ras zou het Arische ras verzwakken en uiteindelijk kunnen laten uitsterven.¹²⁸

Hitler was tevens bang voor een joodse wereldheerschappij. In *Mein Kampf* probeert Hitler zijn lezers hier attent op te maken. Hij doet dit door zijn eigen angsten weer te geven. De joden wilde de Duitse natie vernietigen. Hitler noemde het joods bolsjewisme ook vaak

¹²⁴ Hitler, *Mein Kampf*, 337.

¹²⁵ Ibidem, 324.

¹²⁶ Ibidem, 66.

¹²⁷ Rash, 'Metaphor in Adolf Hitler's *Mein Kampf*', 87.

¹²⁸ Ibidem, 87.

een *Weltpest*.¹²⁹ Hitler probeerde zijn lezers te overtuigen dat de joden de Duitse natie wilde laten doodbloeden.¹³⁰

Siegt der Jude mit Hilfe seines marxistischen Glaubens-bekennnisses über die Völker dieser Welt, dann wird seine Marxismus als Zerstörer der Kultur Krone der Totentanz der Menschheit sein, dann wird dieser Planet wieder wie einst vor Jahrmillionen menschen-leer durch den Äther ziehen.¹³¹

Als de joden de heerschappij weten te veroveren, dan heeft dit desastreuse gevolgen voor de hele wereld. De joodse aanwezigheid was dus niet alleen voor Duitsland een grote bedreiging, maar voor de hele wereld. Het was dus eigenlijk in ieders belang dat de joden verdwenen. In de bovenstaande passage is de paranoïde angst van Hitler duidelijk te zien. Zijn angst voor de joden heeft dus een eschatologisch kader. Hitler belooft echter dat hij zal blijven vechten voor het Duitse Rijk. Deze strijd ziet hij zelf als Gods werk: 'Indem ich mich des Juden erwehre, kämpfe ich für das Werk des Herrn.'¹³²

¹²⁹ Hitler, *Mein kampf*, 85.

¹³⁰ Rash, 'Metaphor in Adolf Hitler's Mein Kampf', 79.

¹³¹ Hitler, *Mein kampf*, 69-70.

¹³² Hitler, *Mein kampf*, 70.

Hoofdstuk 5: Vergelijkende analyse

In dit hoofdstuk wordt het werk *Von den Juden und Ihren Lügen* van Maarten Luther en het werk *Mein Kampf* van Adolf Hitler met elkaar vergeleken aan de hand van de theorie van *othering*. In paragraaf 2.3 is gekozen om de definitie van Jensen als leidraad te nemen. Voor het overzicht wordt deze definitie hier nogmaals herhaalt:

'discursive processes by which powerful groups, who may or may not make up a numerical majority, define subordinate groups into existence in a reductionist way which ascribe problematic and/or inferior characteristics to these subordinate groups. Such discursive processes affirm the legitimacy and superiority of the powerful and condition identity formation among the subordinate.'¹³³

Discursief proces

Luther en Hitler proberen beiden op een logische en redenerende manier hun mening over te brengen. Bij het bestuderen van de context van zowel Luther als Hitler kan geconcludeerd worden dat beide individuen zijn gevormd door de reeds bestaande anti-joodse uitingen. Het is echter wel van belang om de kern van de redentatie te onderscheiden: Luther redeneerde vanuit zijn geloofsovertuiging, terwijl Hitler zich liet leiden door zijn rassentheorie. De leer van beide mannen is dus wezenlijk anders. Desondanks werden ze beiden in hun redentatie geleid door angsten. Een joodse machtsovername of overheersing betekende voor beiden het einde van de wereld. Zowel Luther als Hitler zijn zeer radicaal in hun redentatie. Ze beredeneren alles stap voor stap, waardoor ze proberen de lezer mee te nemen in hun gedachtegang.

Machtige groep

Luther had veel invloed op de ontwikkeling van het protestantisme. Luther zette zich af tegen de katholieke kerk en stichtte zijn eigen Lutherse kerk. Dit was volgens Luther het ware geloof. Binnen de Lutherse kerk was Luther een man van aanzien. Luther had dus voornamelijk religieuze macht en dus geen seculiere macht. Luther had echter door zijn religieuze aanzien veel invloed op de machthebbers, waardoor we kunnen vaststellen dat hij een machtig individu was en tot een machtige groep behoorde.

Hitler had zich in korte tijd gevormd tot de leider van de NSDAP. Zijn retorische kwaliteiten maakten dat men geloofde in wat hij te vertellen had. Ook in de gevangenis bleek dat Hitler een geliefd en populair persoon was. Hitler ontving soms wel vijf maal per dag bezoek

¹³³ Jensen, 'Othering, identity formation and agency', 65.

van mensen die uit heel Duitsland afkomstig waren.¹³⁴ Zijn seculiere macht, retorische kwaliteiten en het feit dat hij populair was, maakten Hitler tot een invloedrijk en machtig persoon. Tijdens zijn periode in het gevang vonden zijn ideeën en standpunten steeds meer gehoor bij de bevolking. Zowel Luther als Hitler waren zeer invloedrijke en machtige individuen. De legitimatie van hun macht was echter wel verschillend.

Ondergeschikte groep

In *Von den Juden und ihren Lügen* wil Luther zijn standpunten over de joden overbrengen op zijn publiek. Luther beschouwde de joden als minderwaardige individuen en plaatste de christelijke bevolking boven de joodse bevolking. Luther vond de joden een ondergeschikt volk, omdat zij leugenachtige wezens waren. De joden hadden Christus, de ware Messias, vermoord. Nu wachtten zij nog altijd op de komst van de Messias.

Ook voor Hitler waren de joden ondergeschikt en minderwaardig. Hitler gaf de joden de schuld van bijna alles. Hitler baseerde deze minderwaardige positie van de joden voornamelijk op zijn rassenleer. Hitler plaatste het superieure Arische ras boven het inferieure joodse ras. Voor Hitler waren de joden niet te redden, omdat je je ras niet kon veranderen. Luther was daarentegen minder radicaal. De joden konden nog gered worden als zij zich bekeerden tot het christendom. Dit optimisme zien we echter in *Von den Juden und ihren Lügen* bijna niet meer terug. Desondanks blijft de mogelijkheid voor een bekering wel aanwezig, maar Luther acht de kans hierop minimaal. We kunnen dus concluderen dat de joden in beide werken de ondergeschikte groep zijn.

Reductioneren door problematische/inferieure eigenschappen toe te schrijven

Luther en Hitler proberen op hun eigen manier de joodse gemeenschap problematische en inferieure eigenschappen te geven. Zoals eerder al is vermeld doen beide individuen dit op hun eigen wijze. Luther richt zich op de demonisering, woeker, leugenaars en tot slot de dominantie. Hitler richt zich op de demonisering, de leugenaars, het inferieure ras en de wereldheerschappij. Hitler schrijft de joden af, omdat zij behoren tot een inferieur ras. Het belangrijkste verschil tussen beide werken is de basis waarop zij schreven. Luther schreef zijn werk als christen en keurde de joodse godsdienst en de joodse gelovigen af, omdat hij ervan overtuigd was dat het christendom het enige en waren geloof was. Hitler schreef echter vanuit een sociaal-Darwinistische hoek.

Zowel Luther als Hitler demoniseren de joden. Deze demonisering is een belangrijk onderdeel om de lezers achter de gepresenteerde ideeën te scharen. Luther verwijst vaak naar de duivel, terwijl Hitler een voorkeur heeft voor parasieten. Minderwaardige en

¹³⁴ Ullrich, *Adolf Hitler*, 182.

beledigende termen hebben bij beiden de voorkeur. Beiden gebruiken metaforen en herhalingen als een overtuigingstechniek.

De joden worden door beide mannen aangewezen als leugenaars. Luther beschouwt ze als leugenaar, omdat ze verkeerde interpretaties hebben over de Bijbel, ze doen alsof ze het ware geloof uitoefenen en doen alsof ze bekeerd zijn. Het Jodendom is geen ware religie. Hitler ontkent zelfs dat het jodendom een religie is. Beiden suggereren dat de basisbeginselen van het jodendom, en dus de joodse identiteit, is gebaseerd op leugens. De joden waren om deze redenen dus niet te vertrouwen.

Opvallend is dat de haat jegens de joden van zowel Luther als Hitler voornamelijk voortkomt uit een paranoïde angst. Als de joden te machtig worden of de wereldheerschappij overnemen, heeft dit ernstige gevolgen voor de wereld. Beiden leefden in angst dat als de joden aan de macht kwamen, de wereld zou vergaan. Een joodse heerschappij moest dus worden voorkomen. Luther meent de steun te hebben van God, want zelfs God zou klaar zijn geweest met de joden. Bij Hitler is dit veel minder duidelijk, maar toch meent ook hij dat hij de strijd tegen de joden voert voor God. Een legitimatie op religieuze grond komt dus ook bij Hitler terug. Zowel Luther als Hitler pleiten dat zij deze strijd voeren met de hulp en/of instemming van God.

Bevestigen legitimiteit en de superioriteit van machtige groep en vormen een minderwaardig identiteit voor de inferieure groep

Bij Luther en Hitler zien we dat ze, door het demoniseren en het toekennen van problematische en inferieure eigenschappen aan de joden, zichzelf en hun eigen groep boven de joden plaatsten. De identiteit van de joden was het tegenovergestelde van de eigen identiteit. Voor Luther waren de joden vals en leugenaars. Voor Hitler waren de joden een inferieur ras en schuldig aan bijna alle tegenslagen en bedreigingen. In beide periodes werden de joden beschouwd als een inferieure groep. Zowel Luther als Hitler hebben geprobeerd om een negatieve joodse identiteit te creëren. De joden waren de vijand van iedereen die niet-joods was. Door een gedeeld vijandbeeld en de hieruit volgende wij-zij tegenstelling, werden de anti-joodse ideeën en houdingen gelegitimeerd en de superioriteit van de machtige groep bevestigd.

Hoofdstuk 6: Conclusie

Dit onderzoek heeft verschillende overeenkomsten en verschillen aangetoond tussen het werk van Maarten Luther en Adolf Hitler. De theorie van *othering* leent zich goed voor deze inhoudelijk vergelijking. In beide werken zien we een duidelijke in- en uitsluiting. De superieure identiteit, het christelijke geloof en het Arische ras, worden afgezet tegen de inferieure identiteit, het joodse geloof en het joodse ras. In beide werken krijgen de joden een negatief waardeoordeel, wordt er een sociale afstand gecreëerd, waarbij de joden worden beperkt tot een aantal stereotypen. Deze stereotypen gebruiken en vormen Luther en Hitler om de joden te kunnen demoniseren. Ze gebruiken beiden woorden en termen die aansluiten bij hun eigen tijd en denkkaders. Daarnaast hebben ze het over het leugenachtige karakter van de joodse gemeenschap. Ze gebruiken andere woorden, maar de intenties en de felheid zijn aan elkaar gelijk. Ook is het opvallend dat beide individuen worden geleid door een paranoïde angst. Een joodse machtsovername, wereldheerschappij en/of dominantie was een groot gevaar. In beide werken wordt de lezer gewaarschuwd voor dit gevaar en worden de gevolgen van een eventuele machtsovername duidelijk weergegeven.

Een belangrijk verschil tussen beide auteurs en werken is dat Luther vanuit een christelijke geloofsovertuiging schreef en zich bezighield met het welzijn van de christelijke bevolking, terwijl Hitler vanuit zijn rassentheorie schreef en zich bezighield met het uitroeien van het joodse ras. Dit onderscheid is in werkelijkheid velen malen complexer. Luthers argumenten waren veelal gebaseerd op theologische gronden, maar in *Von den Juden und ihren Lügen* zien we ook andere argumenten. Een belangrijk onderdeel in zijn pleidooi tegen de joden is de woeker. Dit is bijvoorbeeld naast een religieus argument ook een sociaaleconomisch argument. In *Mein Kampf* schrijft Hitler voornamelijk vanuit de rassentheorie. De minderwaardigheid van het joodse ras is het voornaamste argument van Hitler, maar er zijn echter meer dan alleen raciale argumenten te ontdekken. Hitler claimt bijvoorbeeld dat hij de strijd met de joden aangaat voor God en dat het joodse geloof niet bestaat. *Mein Kampf* is dus niet vrij van religieuze argumenten. We kunnen concluderen dat de haat die beide individuen uiten naar de joden is gebaseerd op andere uitgangspunten.

De tijd tussen beide werken maakt het een uitdaging om beide werken met elkaar te vergelijken. Historische gebeurtenissen zijn onderdeel van een proces, maar zijn tevens uniek. Historische vergelijkingen worden vaak bekritiseerd vanwege het feit dat de vergelijking een anachronistische karakter zou kunnen krijgen. In dit onderzoek zijn beide werken echter in hun eigen context onderzocht, waardoor beide geschriften als unieke werken zijn behandeld. De op zichzelf staande analyses van beide werken en de daarop volgende vergelijking hebben gezorgd voor een beter begrip en meer kennis over de personen Maarten Luther en Adolf

Hitler en hun werken *Von den Juden und ihren Lügen* en *Mein Kampf*. Tevens is dankzij de vergelijking een beter inzicht verkregen in de overeenkomsten en verschillen tussen de werken. Woorden zijn een machtig middel om meningen en standpunten over te brengen op een groot publiek. Veel argumenten en stereotypen van Luther zien we terug in het werk van Hitler. Het is tevens interessant om bij verder onderzoek de aard van de hedendaagse anti-moslim en anti-islam uitingen te vergelijken met de anti-joodse uitingen van Luther en Hitler.

In dit onderzoek zijn overeenkomsten en verschillen weergegeven in de argumentatie in de werken *Von den Juden und ihren Lügen* en *Mein Kampf*. Het verband dat vaak wordt gelegd tussen Luther en Hitler is met de resultaten van dit onderzoek te verdedigen. In dit onderzoek is echter geen ontwikkeling weergegeven. Dit is een interessant vertrekpunt voor nader onderzoek. Tevens is in dit onderzoek niet vastgesteld in hoeverre Hitler op de hoogte was en zich heeft laten beïnvloeden door de ideeën en het werk van Luther.

Hoofdstuk 7: Literatuurlijst

Bronnen:

Hitler, Adolf, *Mein Kampf* (1925/1926), vert. James Murphy (Londen 1939).

Hitler, Adolf, *Mijn Kamp* (1925/1926), vert. Steven Barend (Amsterdam 1939).

Hitler, Adolf, *Mein Kampf: Zwei Bände in einem Band Ungekürzte Ausgabe* (München 1943).

Luther, Maarten, *On the Jews and their Lies* (1543), vert. Martin H. Bertram (Philadelphia 1971).

Bronnenuitgaven:

Luther, Maarten, *Dass Jesus Christus ein geborner Jude sei* (1523), in: *Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe* 11 (Weimar 1883) 314-336.

Luther, Maarten, *Von den Juden und ihren Lügen* (1543), in: *Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe* 53 (Weimar 1920) 412-552.

Literatuur:

Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism* (Cleveland 1951).

Blalock, Jr., Hubert, *Toward a Theory of Minority Group Relations* (New York 1967).

Boele, Anita, Arjan van Dixhoorn en Pepijn van Houwelingen, 'Vroeger voor vandaag. Heden-verledenvergelijkingen voor praktisch gebruik', *Beleied en Maatschappij* 42:3 (2015) 224-243.

Brustein, William I., *Roots of Hate: Antisemitism in Europe before the Holocaust* (Cambridge 2003).

Caspar, C., 'Mein Kampf – A best seller', *Jewish Social Studies* 20 (1958) 1, 3-16.

Chazan, Robert, *The Jews of Medieval Western Christendom 1000-1500* (Cambridge 2006).

- Chrysochou, Xenia, *Cultural diversity: Its social psychology* (Oxford 2004).
- Darwin, Charles, *The Origin of Species* (Londen 1859).
- Garcia, V., 'Constructing the "other" within police culture: an analysis of a deviant unit within the police organisation', *Police Practice and Research: An International Journal* 1 (2005), 65-80.
- Haffner, Sebastian, *Kanttekeningen bij Hitler* (Amsterdam 1978). Vertaling van Max de Metz.
- Hamann, Brigitte, *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators* (München 1996).
- Harrowitz, Nancy A., *Tainted Greatness: Antisemitism and Cultural Heroes* (Philadelphia 1994).
- Jensen, Sune Qvotrup, 'Othering, identity formation and agency', *Qualitative Studies* 2 (2011) 2, 63-78.
- Johnston, R. J., D. Gregory, G. Pratt en M. Watts (red.) *The dictionary of Human Geography* (Oxford 2000).
- Kershaw, Ian, *Hitler* (Londen 2008).
- Krumer-Nevo, Michal en Mirit Sidi, 'Writing Against Othering', *Qualitative Inquiry* 18 (2012) 4, 299-309.
- Langmuir, Gavin I., *Towards a Definition of Antisemitism* (Los Angeles 1996).
- Leezenberg, Michiel en Gerard de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam 2012).
- Mahoney, James en Dietrich Rueschemeyer, 'Comparative historical analysis; achievements and agendas' in: James Mahoney en Dietrich Rueschemeyer (red.), *Comparative historical analysis in the social sciences* (Cambridge 2003) 3-41.
- Mullett, Michael A., *Martin Luther* (New York 2015).

Oberman, Heiko A., *Wortels van het antisemitisme. Christenangst en Jodenramp in het tijdperk van Humanisme en Reformatie* (Kampen 1983).

Oberman, Heiko A., *The Roots of Antisemitism in the Age of Renaissance and Reformation* (Philadelphia 1984). Vertaling van James I. Porter.

Oberman, Heiko A., *Luther, Mens tussen God en Duivel* (Kampen 1988). Vertaling van C. J. den Heyer.

Rash, Felicity, 'Metaphor in Adolf Hitler's Mein Kampf' *Metaphorik.de* 9 (2005) 74-111.

Reuth, Ralf Georg, *Hitlers Jodenhaat* (Zutphen 2012). Vertaling van Rob Pijpers.

Righton, Natalie, 'Hitlers Mein Kampf doet het (erg) goed in Afghanistan', *de Volkskrant*, (versie 24 mei 2011)
<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2668/Buitenland/article/detail/2436501/2011/05/24/Hitlers-Mein-Kampf-doet-het-erg-goed-in-Afghanistan.dhtml> (18 februari 2016).

Schilling, Heinz, *Martin Luther. Rebell in seiner Zeit des Umbruchs* (München 2012).

Süss, René, *Luthers theologisch testament: Over de Joden en hun leugens* (Amsterdam 2006)

Tosh, John, *The Pursuit of History* (vijfde druk: Harlow 2010).

Ullrich, Volker, *Adolf Hitler Biografie: Opkomst* (Amsterdam 2013). Vertaling van Huub Stegeman, Eric Strijbos en Pieter Janssens.

Waite, Robert G. L., *Adolf Hitler als psychopaat* (Amsterdam 1978).

Whitehead, Laurence, *Democratization; Theory and experience* (Oxford 2002).